

GELENEKSEL KÖY ÇALIŞMA HAYATINDA EKMEĞİN ÜRETİM SÜRECİNİN KADIN-ERKEK İŞBÖLÜMÜ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF BREAD PRODUCTION PROCESS IN TRADITIONAL VILLAGE WORK LIFE IN TERMS OF FEMALE-MALE LABOR DIVISION

Hayrettin ŞAHİN*

ÖZ: Geleneksel köy yaşamında ekmeğe kadar önemsenen başka bir besin kaynağı yoktur. En fazla tüketilen ve bu kadar çok önemsenen ekmeğin, üretim süreci de uzun ve oldukça meşakkatlidir. Köy yaşamında ekmeğin üretimi kadın ve erkeğin iş bölümü ve iş birliğine dayanır. Bu çalışmanın amacı, geleneksel köy çalışma hayatında ekmeğin üretim sürecini ve ortaya konulan topyekûn emeği toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve işbirliği çerçevesinde irdelemektir. Araştırmanın evrenini Erzurum'a bağlı Oltu ilçesinin Sivridere mevkiinde bulunan köyler oluşturmaktadır. Araştırmada etnografyanın veri toplama tekniklerinden katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır. Yaklaşık altı yıllık süreçte, yerleşim yerleri, çalışma biçimleri, kadın-erkek işbölümleri ve işbirlikleri gözlemlenmiş ve geleneksel döneme ait bilgiler toplanmıştır. Aynı zamanda bölge insanlarıyla mülakatlar yapılmıştır. Araştırma sonucunda, buğdayın ekimden sofraya gelişine kadar bazı işlerde erkeğin bazı işlerde ise kadının ağır bastığı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bulgular bugüne ait olan değil kabaca Cumhuriyet sonrasında 1970'lere kadar olan geleneksel köy iş hayatını anlatmaktadır.

Tarlanın ekime hazır hale getirilmesinde, tohum ekiminde, tarlanın sulanmasında, sapsarların tarlada toplanmasında, harmana getirilmesinde, harman yapılmasında ve değirmende buğdayın öğütülmesinde erkeklerin çalıştığı tespit edilmiştir. Ekinlerin biçilmesinde, toplanmasında, buğdayın yıkanmasında, kurutulmasında, hamur yapımında ve ekmeğin pişirilmesinde ise kadınların çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel köy çalışma hayatı, ekmeğin üretim süreci, cinsiyet göre iş bölümü, geleneksel buğday hasadı.

ABSTRACT: *There is no other food source that is as important as bread in traditional village life. The production process of bread, which is consumed the most and given so much importance, is also long and very arduous. The production of bread in village life is based on the division of labor and cooperation between men and women. The aim of this study is to examine the production process of bread and the total labor in traditional village working life within the framework of gender-based division of labor and cooperation. The population of the research consists of villages located in Sivridere district of Oltu district of Erzurum. Participant observation and in-depth interview techniques, which are among the data collection techniques of ethnography, were used in the research. In a period of about six years, settlements, working*

* Dr. Öğretim Üyesi – Sinop Üniversitesi Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Sinop - sahinhayrettin@gmail.com (Orcid ID: 0000-0001-8921-2840)

styles, division of labor and cooperation between men and women were observed and information on the traditional period was collected. At the same time, interviews were conducted with the people of the region. As a result of the research, it has been revealed that men dominate in some jobs and women dominate in some jobs from planting to table. The findings that emerged do not describe the present day, but roughly describe the traditional village business life from the post-Republican era to the 1970s.

It has been determined that men work in making the field ready for planting, planting seeds, irrigating the field, collecting the straw in the field, bringing it to the threshing, threshing and grinding the wheat in the mill. It has been observed that women work in harvesting and harvesting the crops, washing and drying the wheat, making dough and baking the bread.

Keywords: *Traditional village work life, bread production process, division of labor by gender, traditional grain harvest.*

Giriş

İnsanlık tarihinde, tarımın yaygınlaşmasını ve yerleşim birimlerinin önem kazanmasını köy üzerinden değerlendirmek faydalı olabilir. Çünkü köy toplumunun teşkilat yapısı ve yerleşim yeri tercihleri, tarımsal faaliyete uygun olması bakımından düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye en iyi örnek çift-hane sisteminde görülmektedir. Çift-hane sistemi, hanedeki insan kaynağından, bir çift öküz ve tarladan müteşekkildir. Hane, temelde bağımsız gelir kaynağına sahip karı-kocadan oluşmaktadır. Öküz tarlada çalıştırılan hayvanı temsil etmektedir. Tarla ise, insanın ve insanı besleyen hayvanın besin kaynağını oluşturmaktadır.

Köy toplumunun organizasyonunda yerleşik hayatın getirmiş olduğu konfor, iş bölümünün derinleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu durum öncesinde kurulan toplumsal cinsiyet bakımından iş bölümünü daha ayrıntılı hale getirmiştir.

Birçok eserde geleneksel köy hayatında işbölümü hakkında bilgi verilmesine karşın, iş bölümünün ne şekilde gerçekleştiği ile ilgili bilgiler sınırlı kalmaktadır (Eserpek, 1977; Çapar, 2019; König, 1968; Bates, 2013). Bu çalışmada alanyazındaki bu boşluğu doldurma gayesiyle yola çıkılmış; geleneksel köy hayatındaki cinsiyet temelli iş bölümünün nedenleri ve detayları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanda çalışmaya iten diğer önemli neden ise geleneksel köy yaşamında iş bölümü detaylarının sanayileşme ile birlikte oluşan toplumsal dönüşüm neticesinde kaybolmaya yüz tutmasıdır.

Bazı kaynaklarda erkeğin kadını çalıştırdığı ve erkeğin emek bakımından üretim sürecine katkısının sınırlı olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Yine bu yaygın kanaate göre kadının çalıştırılmasının artık bir geleneği olduğu ve bu geleneği ataerkil kültürün yansıması olarak değerlendirilmektedir (Candan ve Özalp Günel, 2013). Daha önce yapılan birçok araştırmanın aksine, bu çalışmada toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünde kadınlara yönelik pozitif ayrımcılığın olduğu sonucuna varılmaktadır.

Araştırmada üç sorunun cevabı aranmaktadır:

a. Buğday veya genel anlamıyla tahılın¹ ekmek olma serüveni hangi süreçleri barındırmaktadır?

b. Bu süreçler içerisinde erkek ve kadının ekmeğin üretimine katkısı nasıldır?

c. Ekmeğin üretilmesi süreçlerinde karşılaşılan engeller nasıl aşılmaktadır?

Araştırma bu üç soru üzerine şekillenmiştir. Araştırmada köylerin nüfusları, coğrafi özellikleri, kullandıkları kelimeleri üzerinde fazla durulmamıştır. Çünkü demografik, coğrafi ve dil yönünden birçok eser bulunmaktadır. Yöreye ait yazılan eserlerde yeterince açıklık bulunmayan konular hakkında dipnotlarda açıklama yapılmıştır.

İş bölümünün detaylarını açıklayan bu yöreye ait esere rastlanmamıştır. İş bölümü detaylarının çok olması belirli bir sınırlamaya gitmeyi gerektirmiştir. Bu sınırlama köylülerin yaşam bakımından çok değer verdiği ve çok zaman harcadığı ekmek üzerine yapılmıştır.

Araştırmada geleneksel köy çalışma hayatından kast edilen anlamın içeriği, araştırmanın sanayileşme öncesi köydeki geleneksel üretim tarzının çalışma yaşamına odaklanmasından kaynaklıdır. Araştırılan dönem 1918-1970 arasını kapsamaktadır. Araştırma yöresindeki köylerde bulunan hanelerin çoğu 1918 yılında Rusların çekilmesi ile bu yöreye yerleşmişlerdir. 1970'li yıllarda ise köyde çalışma hayatının değişimini sağlayan traktörler görülmeye başlanmıştır.

Araştırma, etnografyanın veri toplama tekniklerinden katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat kullanılarak yapılmıştır. Etnografya, alan araştırması vasıtasıyla kültürleri, toplumları inceleme ve tanımlamayı ifade eder. Etnograflar, yerel sistemlere inip bunlara iyi uyum sağlayarak ve katılımcı gözlem ve açık görüşmeler gibi niteliksel yöntemleri kullanarak ampirik çalışmalar yaparlar (Sepetçioğlu, 2017: 36). Katılımcı gözlem, pratikte evden yakındaki köy veya mahalleye düzenli gidip gelmekten, cemaat yaşamının içine toptan dâhil olmaya kadar değişiklik gösterebilmektedir (Bates, 2013: 37). Derinlemesine mülakat, araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsadığı, çoğunlukla açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alındığı, yüz yüze ve birebir görüşülerek elde edilen veri toplama tekniğidir. Karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşme yoluyla ulaşılmaktadır (Tekin, 2006: 101).

---

¹ Buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç vb. hasat edilen ürünler ile tohumlarının genel adı, hububat (Türk Dil Kurumu Sözlüğü). Üretim süreçleri bakımından buğday, arpa, yulaf ve çavdar birbirlerine benzemektedir. Ancak mısırın üretim süreçleri oldukça farklılık gösterir. Pirinç ise yörede yetiştirilmemektedir. Araştırmanın çoğu yerinde daha kapsayıcı tahıl terimi yerine, buğday kelimesinin kullanılmasının sebebi, mısırın üretim süreçlerinin buğday, arpa ve çavdardan farklılığındandır.

Araştırmanın evrenini Erzurum ili Oltu ilçesinin Sivridere mevkiinde bulunan köyler oluşturmaktadır. Bunlar; Başbağlar, İnanmış, Çamlıbel, Tutmaç, Özdere, Yarbaşı, Demirtaş, Başaklı, Orcuk, İnci, İğdeli, Erdoğan, Ballica, Kaleboğazı ve Sarısaz köyleridir. Bu köylerde yaşayan köylülerin tarla, yerleşim yeri ve toplumsal ilişkileri uzun süreli gözlemlenmiştir ve gerekli görüldüğünde mülakat yapılmıştır. Mülakat yapılan kişiler araştırma ekinde verilmiştir. Araştırma verileri 2013-2019 yılları arasında toplanmıştır.

Araştırmacı her yılın yaz aylarını araştırma yöresinde geçirmektedir. Araştırmacının Sivridere mevkiinin sosyo-kültürel dokusunu tanıyıp olması, ekonomik faaliyetlerine aşinalığı, köy halkı ile olan yakın ilişkileri, araştırmacıya katılarak gözlem yapabilme, kaynak şahıslara ulaşabilmesinde avantajlar sağlamıştır.

Araştırma neticesinde, tarlanın ekime hazır hale getirilmesi (herg)², tohum ekilmesi, ekili tarlanın bölümlere ayrılıp sulanması, ekinlerin toplanması, harmana taşınması, harmanın yapılması, buğdayın değirmene götürülmesi, öğütülmesi ve un olarak geri getirilmesi erkeklerin yaptığı işler arasında yer almaktadır. Diğer yandan buğdayın yıkanması, kurutulması, bulgur hediğinin³ pişirilmesi, hamurun yoğurulması ve ekmeğin pişirilmesi ise kadınlar tarafından yapılmaktadır.

Ekmeğin üretim sürecinde kullanılan araçlar ve mekânlar genelde erkekler tarafından yapılmaktadır. Ekmeğin üretim süreçlerinde en çok kullanılan yapılar; harman, kaldavar⁴ ve tandırdır. Diğer yandan kullanılan araç ve gereçlerden en çok saban ve kağı görülmüştür.

Geleneksel Köy Çalışma Hayatı ve Toplumsal Cinsiyet Bakımından İş Bölümü

Sosyoloji açısından ilk ciddi iş bölümü tarifleri 18. yüzyılın sonlarına doğru Adam Ferguson'un 1767'de yazdığı *Essay on the History of Sivil Society* adlı eserde ve Adam Smith'in 1776 da yazdığı *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* adlı eserinde görülmektedir (Konig, 1968: 173). Daha sonra birçok bilim insanı iş bölümü hakkında yazmış olsa da iş bölümü denilince ilk akla gelen Emile Durkheim olmaktadır. Durkheim'e göre kadın ve erkek arasında cinsiyete dayanan kesin iş bölümü aile yaşamının temelini oluşturmaktadır (Eserpek, 1977: 136).

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün başlangıçta biyolojik olduğu söylenebilir. Kadının doğumu gerçekleştirmesinin öncesinde ve sonrasında

² Bu kelime ile ilgili açıklama ileride verilmiştir.

³ Hedik: Haşlanmış buğday. Haşlanan buğday kurutulularak bulgur yapılmak üzere dibeklere götürülür. Diş hediği: İlk dişini çıkaran çocuk için yapılan toplantı. Bu toplantıda hedik ikram edilmektedir (Gemalmaz, 1995: 161-162).

⁴ Üzeri örtülü ve genelde bir kenarı açık yapılardır. Ot, saman ve hayvanları yağıştan ve soğuktan korumak için kullanılır.

erkekten farklılığı bariz şekilde ortaya çıkmakta ve bu durum iş bölümünde belirleyici bir çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Geleneksel köy yaşamında hanede baba hiyerarşik konumu nedeniyle ulaşılması güç bir yer edinir. Hane içerisinde çocuklar ile (baba) reis arasında iletişim sınırları bulunmaktadır. Bireyselliği öne çıkaracak davranışlardan kaçınılır ve bireyin istekleri annenin aracılığı ile babaya sunulmaktadır. Babanın tepkisine göre bireyin istekleri yön bulmaktadır. Baba otorite olarak aile üyelerinin hem işvereni, hem eğitmeni hem de babası ve kocası olarak görev yapmaktadır. Her ne kadar babanın ailedeki konumu tartışılmaz olsa da çalışma sırasında kendisinin az, diğer aile üyelerinin fazla çalışmasından bahsedilemez. Baba aynı zamanda en tehlikeli, en zor, nitelik ve risk gerektiren işleri de yapmaktadır. Bu vakıa onun aile içindeki konumu için önemli bir meşruiyet oluşturmaktadır. Nimet külfet dengesine göre aile içi ilişkiler düzenlendiği için ailenin geleneğine çok itiraz gelmemektedir.

Araştırma yöresinde, iş bölümü öncelikle toplumsal cinsiyete göre oluşmaktadır. Toplumsal cinsiyetin yanı sıra iş bölümünde yaş önemli bir değişken olarak görülmektedir. Her yaşın kendine uygun bir işi bulunmaktadır. İş yapmada öncelik daima gençlerden beklenmektedir. Özellikle yirmi ile kırk yaş arası çalışma çağı olarak görülmektedir. Yedi ile on beş yaş arası işe alışma, on beş ile yirmi yaş arası işte uzmanlaşma ve yirmi yaş sonrası bütün sorumlulukları yüklenme zamanıdır. Askerlik önemli bir milat oluşturmaktadır. Askerden gelen kişi artık her sorumluluğu almaya hazır durumda görülür. Bu sorumlulukların başında eş ve baba olmak gelmektedir. Askerlik öncesinde de evliliklere rastlansa da genelde evlilikler askerlik sonrası yapılmaktadır.

Çapar tarafından yapılan araştırmaya göre (2019:63) "Türkiye'de erkeğin işleri sebze fidelerinin dikileceği yerleri açmak, tarlayı sulamak, ağaçları kesmek, budamak, tarla işlerinde motorlu araçları kullanmak, tarla sürmenin hayvanla yapıldığı yerde çift sürmek, gücünden yararlanan hayvanların bakımını yapmak, hayvanları sürü halinde otlatmaktır. Kadınlar ise, fide dikme, sebze ve meyveleri toplama, hayvanları sağma, onlardan alınan yünü eğirme, dokuma vb. işler yapmaktadır." Bu araştırma iş bölümü bakımından bir yön çizmiş olsa da toplumsal cinsiyet bakımından her yer için geçerli olabilecek işbölümünü ortaya koymak doğru olmayabilir.

Araştırmanın yapılışı yörede, çalışma hayatı gıda üretimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Gıda üretimi tarım ve hayvancılık şeklinde görülmektedir. Köyde yaşayanlar gıda üretiminin yanı sıra birçok işle meşgul olmaktadır. Bu işler; ısınma kaynağı sağlama, inşaat, tarım araç gereçleri yapımı, dokuma, yemek hazırlama, çocuk bakımındır.

Araştırma yöresinde en fazla buğday ve arpa üretilmektedir. Mısır, fasulye, patates bunları izler. Bunların yanı sıra hayvanların kışlık gıda ihtiyacı için ot ekimi de yoğun olarak yapılmaktadır.

Yörede tarım genellikle hayvancılıkla birlikte yürütülmektedir. En çok tercih edilen hayvan koyun ve keçidir. Ancak neredeyse her hanede inek ve gücünden yararlanan öküz bulunmaktadır.

Yöre insanlarında sürekli olarak ısınma kaynağı temin telaşı vardır. Odun, tezek⁵ ve kerme⁶ en sık kullanılan ısınma kaynaklarıdır. Odun daha çok ormandan temin edilirken tezek ve kerme hayvan dışkısından sağlanan ısınma kaynaklarıdır.

Yörede evliliğe büyük önem verilmekte ve ciddiye alınmaktadır. Evlilik hazırlıkları çok önceden başlamaktadır. Örneğin evlilik merasiminden önce çiftler için ev yapılması olağandır. Ancak evlenen çiftler aileden ayrılıp kendi bağımsız işletmelerini⁷ kurmak isterlerse kendi ahır, merak⁸, kaldavar, parak⁹ vb. yerlerini inşa etmek durumundadırlar. Bu kolay bir iş olmadığı için yeni evliler uzun bir süre büyük aile ile beraber yaşamak durumunda kalırlar.

Yörede ihtiyaç duyulan inşa işleri yine çoğunlukla hane bireyleri tarafından yapılır. Hanelerde belli inşa işlerinde uzmanlaşmış kişiler bulunabilir; bulunmazsa dışarıdan ücretli usta çalıştırılır. İnşaat malzemesi olarak genelde taş, kerpiç, ağaç kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel imece yörede inşaat işlerinde de görülmektedir. Bir köyde bir inşaat işi olduğunda diğer köylülerin bu inşaat işine yardım etmesi ahlaki bir zorunluluk olarak görülmektedir.

“Geleneksel ekonomide dayanışma isteğe bağlı değil, zorunluluktur” (Reyhanoğlu ve Yavuz, 2020: 1127). Araştırma yöresinde, işini önce bitiren sonraya kalana, hanesinde işgücü bakımından güçlü olanlar zayıf olanlara yardım etmektedir. Toplumsal cinsiyet bakımından da ailelerin işgücü dengesizliği izale edilmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse hanelerin işlerinde ihtiyaç duydukları kız çocukları veya erkek çolukları ihtiyaç fazlası olan diğer ailelerden temin edilebilmekte veya değişim yapılabilmektedir.

Araştırma yöresinde, basit aletler genelde hanedeki üyeler tarafından yapılmaktadır. Bu mümkün değilse dışarıdan da temin edilebilmektedir. Makalenin esas konusu olan ekmeğin üretim sürecinde kullanılan aletlerin önemli kısmı şunlardan ibarettir: Ambar, boyunduruk, cılga, çekiç, çuval, dirgen, eciş (egiş), gelberi, god, halka, kağrı (baskı, kol, tekerlek, mazi, kop, kazık, diş), kamçı, kandirif, kayış, kem, hatırçek, korzevel, kösevi, kurun,

⁵ Büyükbaş hayvanın dışkısından yapılan yakıtı tezek denilmektedir.

⁶ Küçükbaş hayvanın dışkısından yapılan yakıtı kerme denilmektedir.

⁷ Tımar sisteminde evlenen kişilere yeni topraklar tahsis edilmektedir. Hanenin en küçük erkek çocuğu bulunduğu hanenin toprağını ve işletmesini devam ettirmektedir (Ünal, 2007). Araştırma yöresinde, küçük erkek çocuk dışındaki çocuklar genelde evlenmek suretiyle büyük haneden ayrılarak yeni haneler kurmaktadır. Büyük haneden bağımsız hale gelen küçük hanenin tarım aracı, harman, merak, ahır, parak yapması oldukça uzun vakit almaktadır. Kendi işletmesini kuranlar büyük haneden kısmen yardım görmektedir. Büyük hane yeni haneye inek, öküz, koyun, işleyeceği toprak vb. vermektedir.

⁸ Merak: Ot ve samanın muhafaza edildiği yere denilmektedir.

⁹ Parak: Küçükbaş hayvanlarının kapalı barınağına denir.

kürek, leyden, orak, rapata, saban (ok, enek, maç, elcek), sam bağı, sami, semer, tapan, tekne, tırmık, tırpan, urgan, urup, yaba, zincir vb. dir (Gemalmaz, 1995).

Araştırma yöresinde, dokuma ve örme işleri genellikle iş yoğunluğunun az olduğu kış aylarında yapılmaktadır. Belli kırkım zamanlarında koyunların kırılmasıyla elde edilen yünler eğrilerek iplik üretilmektedir. Yün ipliklerin bir kısmı döşek, yorgan, yastık, minder yapmak için kullanılır. Bir kısmı da kazak, çorap, ihram vb. giysilerin üretiminde değerlendirilir. Keçi kılları daha dayanıklı ve kalın oldukları için genelde çuval ve cecim¹⁰ üretiminde tercih edilir. Kullanımı oldukça yaygın olan sepetlerin yapımında ise kamış ve ince dallar kullanılır. Kıl ve yün kullanılarak yapılan ürünlerde kadın emeği baskınken; kamış ve ince dallardan yapılan ürünlerde ve kırkım işinde erkek emeği görülmektedir.

Birçok yerde olduğu gibi araştırmanın yapıldığı yörede de yemek yapmak kadınların önemli günlük rutinlerinden birisidir. Kadınlar genelde haftada bir defa ekmek yapmaya zaman ayırırlarken günde en az üç defa¹¹ öğün yemeği hazırlamak ve sunmak durumunda kalmaktadırlar. Bu öğünlerde en az zaman sabah kahvaltısı¹² hazırlamak için harcanmaktadır. Çünkü bir an önce çalışmaya başlamak gerekmektedir. Ayrıca yemeği hak etme güdüsü de önemlidir. Bunun yanında öğle ve akşam yemeği hazırlamak için kadınların genellikle iki-üç saat harcamaları gerekmektedir. Bayram, söz, nişan, taziye gibi önemli gün ve gecelerde verilecek yemekler için birkaç gün önceden hazırlanmaya başlandığı görülmektedir. Yiyeceklerin¹³ hazırlığı birkaç gün sürebilir. Bu durumlarda genellikle akraba ve komşulardan yardım alınmaktadır.

Araştırma yöresinde, çocuk bakımı kadınların, büyük çocukların ve yaşlıların işi olarak görülmektedir. Yörede, küçük çocuğu veya bebeği olan annelerin uyutma veya emzirme dışında çocuklarıyla veya bebekleriyle yakından ve yeterince ilgilemedikleri göze çarpmaktadır. Geleneksel işbölümünde çocuk bakımı genellikle daha büyük çocuklara ve yaşlılara düşmektedir. Anne dışında çocuğa bakacak kimse yoksa anne, çocuğunu çalışma sırasında yanında bulundurmamak ve onunla iş yapmak zorunda kalmaktadır¹⁴.

Süt sağımı, süt mamullerinin üretimi ve bu işlerin hazırlığı araştırma yöresinde kadın işi olarak görülmektedir. Günlük süt sağımı sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yapılır. Süt mamulleri üretimi genellikle münferit olarak değil, birkaç hanenin birleşmesi suretiyle gerçekleştirilir. Süt

¹⁰ İnce ve küçük kilim (Gemalmaz, 1995: 54).

¹¹ Burada geçen üç defa ifadesi aile bireylerinin üçten fazla öğün yaptıkları anlamına gelmemektedir. En az üç öğün demek kadınların gün içerisinde farklı kişilere farklı sofralar kurmak durumunda kalmasındandır.

¹² Genellikle ekmek, peynir, yumurta bazen de yağ, pekmez ve bal yenilir.

¹³ Et, fasulye, lahana sarması, pilav ve hoşaf yemekli davetlerde çok görülmektedir.

¹⁴ Çoğu kez kadınların iş yaparken çocuklarını sırtlarına bağladığı söylenmektedir.

mamulleri arasında en çok çivil peynir, basma peynir, tereyağı, tereyağından ayrılan ayran görülmektedir.

Geleneksel köy hayatında günlük hayat güneşe göre belirlenir (Delaney, 2014: 336). Araştırma yöresinde, işin yoğun olduğu dönemlerde, güneş doğmadan kalkılır ve günbatımıyla eve dönülür. Günlerin uzun olduğu yaz aylarında iş yoğunluğu artarken, gecelerin uzun olduğu kış aylarında dinlenme ve eğlence daha sık görülür. Günlük yaşamın planlanmasında güneş başat rol oynarken, ayın da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle oruç ayı olan Ramazan'da hem güneşin hem de ayın dikkate alındığını söylemek gerekir. Çünkü oruç açmak için her gün güneşin batması beklenirken, kalan oruç günleri için ay takip edilir.

Yörenin tipik özelliklerinden birisi hanelere ait olan arazinin dağınık olmasıdır. Öyle ki her ailenin en az beş farklı yerde tarlası (toprağı) bulunmaktadır.

Araştırma yöresinde toprak; arsa, tarla, bostan, bahçe, otlak ve ormanlık alan olarak kullanılmaktadır. Arsa¹⁵ olarak değerlendirilmesi daha çok yerleşim yeri için söz konusudur. Arsa üzerinde harman ve harmanın etrafında konut (ev), merek, ahır, parak, kiler vb. yapılar bulunmaktadır. Arsa dışında kalan toprak parçalarının tümüne arazi de denilmektedir.

Tarla daha çok ot ve ekinin olduğu toprak parçalarına denir. Genel anlamda *bostan* ve *bahçe* kelimesi yerine de kullanılmaktadır. Aynı zamanda *sulu tarla* ve *kıraç tarla* şeklinde ifadelerle rastlanmaktadır. Otlak alanları için daha çok *mera* ve *hozan*¹⁶ *senesi* kelimeleri kullanılmaktadır. Ormanlık alanlar ise bazen otlak alanı olarak değerlendirilir, bazen de ısınma kaynağının sağlandığı yerdir. Bostan alanı denilince fasulye, mısır, patates, soğan, lahana vb. bitkilerin yetiştirildiği yer anlaşılır. Bahçe ise, meyve ağaçlarının bulunduğu yere denmektedir.

Ekmeğin Üretim Serüveninde Toplumsal Cinsiyet Bakımından İş Bölümü

“Buğday kurak, az sulu, sulu, verimli-verimsiz toprakta yetişebilen, uzun süre ve kolay saklanabilen, besin değeri bakımından zengin, birçok yiyecek çeşidine dönüştürülebilene tahıl türüdür. Aynı zamanda ekimi ve hasat zamanlarının yılın belirli dönemlerinde olmasından kaynaklı diğer tarım ürünlerine de çalışma zamanı bırakması bu ürünün yerleşik hayatta aldığı rolü haklı kılmaktadır” (Berkay, 2009: 26). Araştırma yöresinde, buğdaydan başta ekmeğe üzere poğaçaya, kete, pide (haçapur) bohça

¹⁵ Araştırma yöresinde, arsa kelimesi hiç kullanılmaz. Onun yerine köy yeri, köy içinde yer tanımlamaları yapılmaktadır.

¹⁶ Hozan: ekilmeyen, dinlendirilen, boş bırakılan tarlanın adıdır. Genelde sulama yapılmayan (kıraç) arazilerde görülür. Susuz araziler nadasa (dinlendirmeye) bırakılmakta ve bu sürede hayvanlara otlak alanı oluşturulmaktadır. Araştırma yöresindeki her köyde, köy kabaca susuz arazi bakımından ikiye ayrılır ve bir sene bir taraf, sonraki sene diğer taraf sırayla nadasa bırakılır. Böylece hem hayvanlara yazlık yiyecek sağlanır, hem de tarladan çıkan hasadın verimi artmış olur.

ketesi, mantı (hıngel), bulgur, gendime (kabuğu alınmış buğday), kavurğa (kavrulmuş buğday), haşıl, kavut (kavrulmuş buğdayın unundan yapılan yemek), herle (un çorbası), börek, çörek, silor (yufkadan yapılır) vb. yapılmaktadır.

Ekmek günlük gıda tüketiminde çok önemli yere sahiptir. Buna paralel olarak ekmek üretimi de geleneksel köyün çalışma hayatında en çok zaman harcanan aktivitedir. Ekmek sadece buğdaydan üretilen temel bir gıda da değildir. Buğdayın yanında arpa, çavdar, darı, mısır gibi diğer tahıllardan da ekmek yapmak mümkündür.

Bu araştırmada, tohumun tarlaya ekilmesinden sofraya gelinceye kadar ekmeğin serüveni toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Ekmeğin serüveninde erkeğe genellikle tarlayı ekime hazır hale getirmek için sürme (herg), ekim yapma, tarlayı bölümlere ayırma, sulama, sapları toplama, taşıma, harman yapma ve değirmende öğütme işleri düşer. Kadınlar ise, daha çok ekinin biçilmesinden, kısmen toplanmasından (toplama daha çok karma yapılır), buğdayın yıkanmasından ve kurutulmasından sorumludur. Tabii ki en nihayetinde erkeğin değirmenden getirdiği unu hamur yapma ve pişirme görevleri de kadına kalmaktadır.

Tarlanın Ekime Hazır Hale Getirilmesi ve Ekimi

“Buğdayın ekileceği tarlalar yaz aylarında tarım aletleri ile sürülüp ekime hazır hale getirilir. Bu sürülme işlemine *herg(k)* denilir” (Tietze, 2009: 299). Erzurum’un bazı yörelerinde *herg* terimi sürülmeye müsait durumu anlatmak için de kullanılır. Araştırma yöresinde, ne kadar çok *herg* yapılırsa verimin o kadar artacağına inanılır. Toprağın her tarafının kavrulması yani Güneş altında kalması önemsenir. Hasılatın *herg* sayısına göre yedi katına kadar çıkacağı düşünülür.¹⁷

Tarlayı ekime hazır hale getirmek için *herg*den sonra kesekler¹⁸ kürek, çapa vb. aletlerle kırılır. Kesekler yumuşak olursa tapanla da küçültülebilir.

*Herg*te, tapanla kesek kırmada ve ekimde hayvan gücünden yararlanılır. Bu konuda daha çok öküz tercih edilse de manda, at, eşek ve katırın da kullanıldığı bilinmektedir. Çok güçlü olmasına karşın sıcağa dayanamaması yüzünden manda; yokuş tarlalarda iyi performans vermemesi nedeniyle de at, eşek ve katır öküze göre daha az tercih edilmektedir (K2, K3).

Tarlalar erkekler tarafından ekime hazır hale getirilmektedir. Çünkü bu işlerde hayvanlar kullanılmaktadır ve hayvan kullanmak oldukça tehlikeli ve zor bir iştir. Hayvan çalıştıran kişilerin ezilme, tepilme, düşürülme, boynuzlanma gibi ihtimalleri vardır. Bu istenmeyen durumlara hayvanların

¹⁷ Bu durumu belirtmek için yörede “*ekersen hergi giyersin kürki (K6).*” Atasözü kullanılır.

¹⁸ Sürülmüş tarlada nemli toprağın kuruduktan sonra meydana getirdiği gayrimuntazam toprak (Gemalmaz, 1995: 197).

ilk işe alıştırmaya sürecinde¹⁹ ve ilkbaharda işlerin yeni başladığı dönemlerde şahit olmak daha olasıdır. Bu süreçte hayvanlar da zarar görebilmektedir: En sık karşılaşılan durumlar, hayvanın hamlaması²⁰, ayak kırığı ve uçurumdan yuvarlanmadır (K2, K3, K6).

Tarlanın ekime hazır hale getirilmesi sırasında çalıştırılan hayvanların yönlendirilmesi için genelde erkek çocuklar çalıştırılır. Çocuklar, hayvanların önünde giderek veya boyunduruğunda oturarak hayvanları yönlendirir. Çocukların bu yardımları, tarım aletini tutan yetişkin erkeğin işlerini oldukça kolaylaştırmaktadır. Yönlendirme işi genelde erkek çocuklara kalsa da ailenin çalışabilecek erkek çocuğu yoksa kız çocukları da bu işte kullanılır. Çalışan çocukların yaş aralığı genelde 10-17 aralığındadır. “Çocukların yaptığı bu işler, hodaklık²¹ işi içerisinde değerlendirilir” (Tietze, 2009: 322).

Buğday ekimi hem güz ve hem de bahar dönemlerinde yapılabilir. Bu yörede buğday ekimi genelde Eylül ayında başlamaktadır. Çünkü bu ayda tarlalarda patates hasadı yapılır ve hazır sürülü patates tarlalarına buğday ekilir. Havanın durumuna ve işlerin yoğunluğuna göre tohum ekme zamanı değişebilir. Kar yağdığında ekim işleri durur. Kar kalktığında²² yine devam eder. Mart, Nisan ayları, bahar aylarında buğdayın ekildiği zamandır.

Tohum tarlaya saçılmadan önce hergeli tarla evleklere²³ ayrılır. Kovaya (helki) doldurulan tohumlar elle düzenli ve dengeli bir şekilde tarlanın üzerine saçılır.²⁴ Bir günde ekilebilecek kadar toprağa tohum saçılması önemlidir. Çünkü bundan sonra aynı gün içerisinde tarlanın öküzlerin

---

¹⁹ Bahar aylarında öküzler, hanedeki en tecrübeli kişilerin gözetiminde işe alıştırılmaktadır. Bu önemli ve tecrübe gerektiren bir iştir. Öyle ki hayvanların ilk işe alıştırılması köylülerin aylarca vaktini alabilir.

²⁰ İşe alıştırmadan çok çalıştırılan hayvanların ayaklarında görülen kas hastalığıdır. Eğer dikkat edilmezse hayvanlar sakatlanır. Bu durum büyükbaş hayvanlarda sıkça rastlanmaktadır. Eğer öküz hamlamışsa öncelikle veteriner çağrılır ve tedavi yolu denir. Olumlu sonuç alınamazsa bu hayvanlar genellikle alışverişçi denilen tacirlere düşük fiyattan satılır. Tacirler bu hayvanları çivili sopa kullanarak veya iyi besleyip güzel görünmesini sağlayarak başkalarına satabilmektedir. Bundan dolayı bu kişilere *cambaz* denilmektedir. Yöre halkı alışverişçilerden hayvan almayı tercih etmemektedir (K2, K8, K6).

²¹ Çalıştırılan hayvanın bakımını ve sorumluluğunu üstlenen ve aynı zamanda hayvanı çalıştıran yetişkine yardım eden çocuk veya genç çalışanın durumunu anlatmak için kullanılır.

²² Karın kalkması bazen uzun sürebilir. Böyle olunca, üzeri karla kaplı ekili tarlaların birkaç yerinden delik açılır. Böylece tohumun çürümesi (cılık) önlenir. Kışın kar yağmadığı ve çok soğuk olduğu dönemlerde tohumu ayaz çektiği söylenir. Bu durumda, bahar döneminde yeşermeyen tarlalar yeniden ekilir. Güz döneminde ekilen buğdayın daha erken hasadı gerçekleşir. Aynı zamanda kuraklıktan daha az etkilenmektedir.

²³ Tohum ekim sırasında yapılan evlekleme (bölümlere ayırma) işi ekim sırasında karşılaşılabilecek karışıklığı önlemek içindir. Evlekle ilgili geniş bilgi sonraki bölümde verilmiştir.

²⁴ Tohum serpicinin acemi olması durumunda tohumların tarlanın yüzeyine düzenli dağılmaması ihtimali doğar; bunu engellemek yani tohumların tarlanın yüzeyine düzenli ve dengeli dağılımını sağlamak için tohuma toprak karıştırılır ve bu karışım toprağa serpilir.

çektığı sabanla sürülmesi gerekir. Sürme işi tamamlanınca tarlanın düz olması²⁵ ve tohumların daha fazla toprağın altında kalması için tapan²⁶ yapılır. Önceden öküzleri yönlendiren çocuklar artık tapanın üzerinde ağırlık yapmakla görevlendirilirler. Onların yerine yetişkin erkekler geçer ve öküzleri yönlendirirler. Tapanın sonlanmasıyla ekim tamamlanmış olur (K2, K3, K6, K8).

Tarlayı ekime hazır hale getirirken ve ekerken hayvana bağlanan tarım aletleri boyunduruk, cılga, saban ve tapanıdır. Ancak bu aletlerin her birisinin alt ekipmanları bulunmaktadır. Bu alet ve ekipmanların deri ve demir kısımları dışında geneli ağaçtan üretilir. Ağaç ve deri kısımları köyde haneler tarafından üretilirken demir kısımları genelde hane dışında uzmanlaşmış demircilerden alınır. Tarlanın ekime hazır hale getirilmesinde ve ekiminde erkekler çalışır ve burada kullanılan tarım aletleri genelde erkekler tarafından üretilmektedir (K2, K6).

Evlekleme (Bölümleme) ve Sulama

Tohumlar filizlenip (yeşerme), 10-20 cm civarında yükselince sulama yapılacak tarlalarda evlekler²⁷ çekilir. Evlek çekilirken genelde sulama temel alınarak yapılır. Evlek bir nevi tarla içi arktır. Suyu tarlanın her tarafına ulaştırabilmek için dikey ve yatay arklar açılır. Bu arklardan yatay olanına evlek, dikey olanına döneke denir. Aynı zamanda bu arklarla tarlanın yüzeyinin eşit parçalara bölünmesi de önemsenir. “Bazı yörelerde evlek, dönümün dörtte biri olarak da bilinir. Evlek kelimesinin karşılığı olarak mandal kelimesinin kullanıldığı birçok yerde rastlanır” (Eren, 1999: 141-142).

Buğdayın yaz aylarında birkaç kez sulanması gerekir. Sulama için gerekli olan ana su kanalları bahar aylarında köylülerin ortak çalışması ile

²⁵ Tarlanın düz olması ekinin sulanmasında ve biçilmesinde kolaylık sağlar.

²⁶ Tapan, tarlaya atılan tohumu örtmekte kullanılan çoklukla ağaç dallarından örülerek yapılan geniş ve uzun geleneksel bir tarım aracıdır (Gemalmaz, 1995: 299). Tohumun toprakla daha sağlıklı hemhal olması için bu aracın yeterince ağır olması veya üzerine bir ağırlık konulması gerekir. Çoğu köyde bu işi çocuklar halleder.

²⁷ İv (ev veya yiv)-ev-evlek kelimeleri ayırmak anlamında kullanılmaktadır. Bir kadın saçını tararken ve örerken ayrılan her bir bölüme iv (ev veya yiv) denilmektedir. Kadının saçı bir ivle genelde ikiye ayrılır. Ocak ayırmaya benzer şekilde ev yapmanın haneyi mitoz yöntemi ile çoğaltma anlamına geldiği tespit edilmiştir. Evin tarladaki karşılığı ise evlek olarak değerlendirilebilir. Evlek kelimesinin aynı zamanda, dörtte bir anlamına gelmesi Türklerde dört ana yönde ülke topraklarının çocuklara devredilmesi ile bağı kurulabilir. Evleğin yanı sıra toprağı yarmanın başka adları da bulunmaktadır. Ark (hark), döneke, akos (hakos), karık kelimeleri benzer anlamlarda kullanılmaktadır. *Ark*: Ana su yolu, *Evlek*: Tarlanın içindeki su yolu, tarlayı yatay bölümlere ayırma, *Döneke*: Tarlayı dikey bölümlere ayırma, *Akos*: İnce taneli tohumların ekme ve tarlayı ekime hazır hale getirme işlemi sırasında yapılan her bir kanal, *Karık*: Büyük tohumların ekimi ve sökülmesi için yarılmış toprağa denilmektedir.

Karık açmak; Kökü yenen bitkileri ekme ve çıkarmak için açılan kanala denir (Eren, 1999: 213). Bu kelimenin eski Türkçe 'de görülen tarıg kelimesi ile bağının olduğundan bahsedilebilir. “Çünkü tarıg kelimesi tohum ekme anlamında kullanılmaktadır.” (Gül, 2016: 94).

onarılır ve gerekirse yeni su kanalları açılır. Tali su kanalları ise tarla sahibi tarafından açılır. İlk sulama oldukça zordur. Çünkü suyun tarlanın her noktasına ulaştırılması kolay bir iş değildir. İkinci ve sonraki sulamalar daha kolay bir hal alır. Buna mukabil sonraki sulamalarda başka bir sorun ortaya çıkar: su kıtlığı. Birinci sulamada su genelde boldur ancak gün geçtikçe su kaynakları azalır ve sulama için köylülerin daha fazla sıra beklemesi gerekir. (K1, K8).

İş bölümüne baktığımızda sulamanın erkek işi olarak görüldüğü aşikârdır. Kadınlar nadir olarak sulamada görev alır. Tarla sulama genelde iki kişi tarafından yapılır; birisi asıl sulayıcıdır, diğeri ise daha çok yardımcı pozisyonundadır ki bu iş de yine erkek çocuklara düşer. Bu yardımcıya cıiban (cırbın) denir (Tietze, 2002: 510).

Arkların ve evleklerin açılmasında ve sulamanın yapılmasında saban, cıga, kazma ve kürek kullanılır. Bunların her birisinin üretimi ve kullanımı erkeklere aittir (K1, K2, K3, K5, K6, K8).

Buğdayın Biçilmesi, Toplanması ve Taşınması

Delaney “genel olarak kesme işinin erkek işi olduğu üzerinde durmaktadır. Can vermeye (tohum atmak) ve can almaya erkeklerin izni olduğu bahsetmektedir” (Delaney, 2014: 283). Araştırmanın yapıldığı yörede birçok kesme işlemi (ağaç, hayvan, çayır) erkek tarafından yapılırken ekin biçme (kesme) ve bazı tarlalarda ot biçme işinin kadın tarafından yapıldığı görülmektedir (K2, K4, K5, K6, K7, K10).

Araştırma yöresinde, buğdayın biçilmesi Temmuz, Ağustos hatta Eylül ayına kadar devam etmektedir. Üç aya yayılmasında toprağın içeriği, gübre kullanma, iklim şartları, yükseklik etkilidir. Biçme işinin en yoğun gerçekleştiği zamana “biçin ayı” denilmektedir.

Buğday çoğunlukla kadınlar tarafından biçilir. Hanede çalışabilecek durumdaki çocukların hepsi buğday biçiminde görev alırlar. Kız çocukları daha çok orakla biçme işine yardım ederken erkek çocuklar, su taşıma, çay demleme, ateş yakma, odun toplama gibi işleri yapar (K4, K7, K10).

Yörede ekinler genelde orakla biçilmektedir ki orak kadının biçme aleti olarak bilinir. Erkeğin biçme aleti ise tırpandır. Orak ile tırpan arasındaki en önemli fark, orağın başaktaki taneleri daha az dökmesi, ve daha az anız bırakmasıdır. Bu sayede daha fazla sap el de etmek mümkün olabilmektedir. Ayrıca orakla biçilen saplar tırpana göre daha düzenli toplanabilmektedir. Bu durum, toplama yaparken daha az çalışmak anlamına gelmektedir. Tırpanın neden olduğu karmaşık sapların toplanması sırasında da daha fazla tane kaybı olmaktadır. Buna mukabil orakla biçim yapılırken elle tutulduğu ve yere elle konulduğu için, saplar, daha az sallanır. Orakla biçilen desteli saplar toplandıktan sonra, yüzeyde çok az sap kalır. Bu durumda tırmık çekilmez (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10).

İkamet yerlerine uzak olan tarlalar biçilirken ekinlerin biçildiği dönemde, kadınların geceleri tarlada geçirmeleri gerekebilmektedir. Çünkü

tarlaya ulaşım bazen bir buçuk saati bulabilmektedir. Bu, köylülere bir günde çalışılabilecek üç saatin kazanılması anlamına gelir (K4, K7, K10).

Biçim dönemi tamamlandığında sevimli bir ritüel cereyan eder: Evin kızları ev reisinin ayağına orağı geçirir ve ondan hediye isterler. Evin reisi bu durumdan oldukça memnun kalır ve biçim işinde görev alanlara hediyeler verir. Buna karşın yörede ekimi yapılan diğer ürünlerde bu hediye ritüeline rastlanmaz. Örneğin yörede çokça tercih edilen patates, fasulye veya mısırın üretim sürecinde kadınların ev reisinden hediye istemesi söz konusu değildir. Hediye isteme ritüeli sadece arpa, buğday ve çavdar biçilme işleminin tamamlanması sırasında olmaktadır (K2, K3, K4, K6, K7, K9, K10).

Ekinler biçildikten sonra kuruması için birkaç gün beklenir. Gerekli görülürse biçilmiş deste halindeki saplar altüst edilir. Desteler halindeki saplar kuruyunca desteler birleştirilip bağ yapılır. Bağlar bir araya toplanarak yığın yapılır. Yığında toplu halde duran bağlar dikkatli bir şekilde kağnılara²⁸ yüklenir ve harmana götürülür. Hayvan gücü ile ezilip bilek kuvveti kullanılarak saman ve tane ayırt edildiğinden beş araba (kağnı) dolusu sap harman alanına yeterli gelmektedir (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7).

Buğday biçme işinin neredeyse tamamı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kadınlara genelde kız çocukları yardım eder. Sapların toplanması erkek ve kadınların beraber yaptığı iştir. Sapların tarladan harmana taşınması ise erkeklerin işi olarak görülmektedir (K2, K3, K4, K5, K6, K7).

Buğdayın biçilmesinde orak ve tırpan, toplanmasında dirgen, tırmık ve kem²⁹, taşınmasında ise kağnı kullanılmaktadır. Orak, tırpan, dirgen, tırmık ve kağnı erkek tarafından yapılırken, kem kadın ve erkek tarafından yapılabilmektedir.

Harman³⁰ Yapılması

Ekinin olgunlaşma ve kuruması her aşamada hanenin tecrübeli kişileri tarafından kontrol edilir. Ekin belli bir olgunlaşma seviyesine erişince biçilir. Ekin fazla olgunlaşırsa taneleri kendiliğinden dökülür; yeterli düzeyde olgunlaşmazsa harmanda taneler saptan ayrılmaz ve ayrılan taneler dolgun olmaz. Her iki durumda rekoltenin düşmesine neden olur. Ekinler biçildikten sonra toplanmadan önce sapların çürümemesi için tarlada belirli bir zaman bekletilir. Belirli bir kuruluğa ulaşınca saplar bağ yapılarak toplanır ve harmana getirilir. Harmanda tam kurutulur. Çünkü artık tanenin kaybedilmesi söz konusu değildir. “Kuru ekinler, hayvanların çektiği ve büyük kalasların altına küçük ve keskin taşların yerleştirildiği gem (döğen)

²⁸ Kağnılara yaklaşık 240 kilogram (20 kg*12 sap bağı) sap yüklenebilmektedir.

²⁹ Kem: Kındıra ot çeşidinden bükülerek yapılan ip. Ot ve ekin sapları bu kemlerle bağlanarak bağ ya da demet yapılır (San, 1990: 529).

³⁰ Harman yerleri, “dünyanın birçok yerinde benzer şekilde yapılmaktadır. Genelde etrafı çevrili, sert yüzeyle, oval ya da yuvarlak şekilde karşımıza çıkmaktadır” (Aşkın, 2010: 243). Bazı bölgelerde harmanın etrafında tavanı örtülü yerler (kaldavar) bulunurken bazı yerlerde sadece düzlük alan söz konusudur.

ile ezilir” (Tietze, 2009: 126). Saatlerce gеме koşulu hayvanlar saplar üzerinde döndürölür. Bir kişi de sürekli sapları alt üst ederek sapların tamamen ezilmesini ve başaktan buğday tanelerinin ayrılmasını sağlar.

Harman dönemi köylülerin en yoğun ve fazla çalıştıkları dönemdir. Harmandan sonra işler çok hızlı şekilde azalır. Bu köylüler için boş zaman demektir.

Harmanda genelde erkekler çalışır. Hayvanların döğen aracıyla sapların üzerinde döndürölmesinden, ekinleri alt üst etmekten, samanla karışık buğday tanelerini yele verip buğdayı ayırmaktan, samanı ve buğdayı örtölü alana taşımaktan erkek sorumludur (K1, K2, K3, K4, K5, K6).

Harman yeri, merak, kaldavar vb. yapıların hepsi erkek tarafından yapılmaktadır. Diğeryandan harman sırasında kullanılan döğen (gem), yaba, dirgen vb. aletler erkekler tarafından üretilmektedir.

Buğdayın Yıkınması ve Kurutulması

Harmanda samandan ayırma işleml tamamlanan buğday, daha sonra içerisinde kalan saman ve toprakların ayıklanması için yıkamaya götürölür. Yıkamak için genelde kurunlar³¹ tercih edilir. Bazen yerlere sergi serilerek dere kenarlarında da yıkınır.

Buğday yıkandıktan sonra değirmene gitmeden önce kurutulması³² gerekir ki bu işlem harmanlarda yapılır. Kurutmak için genelde hasır ve cecim kullanılır. Yıkamaya götürüp getirmek için ise çuval kullanılır. Hasırlar hanedeki kişiler tarafından yapılırken, cecim ve çuvalar bazen satın alınmaktadır. Hasırlar mısır koçanlarının kabuklarından (cala) yapılmaktadır (K2, K4, K5, K6, K7, K10).

Buğdayın yıkınması ve kurutulması, bazı taşıma işleri dışında tamamen kadınların işidir. Buğdayın daha çabuk kuruması için sürekli karıştırılması gerekir ki bu işi de kadınlar yapar. Yine bulgur yapmak üzere hedik pişirilmesi ve hediğın pişmesinden sonra kurutulması işleml de kadınlar tarafından yapılmaktadır (K2, K7, K9, K10).

Buğdayın yıkınmasında kullanılan kurun erkekler tarafından yapılır. Kurutma sırasında yere serilen hasır ve cecim kadınlar tarafından üretilmektedir. Hedik yapılan kazan ise dışarıdan alınmaktadır.

Buğdayın Öğütölmesi

Buğdayın öğütölmesi (un haline dönüştürölmesi) su değirmenlerinde yapılmaktadır. Harman yapılırken değirmenler³³ de faaliyete geçer ve

³¹ Kurun: Taştan veya ağaçtan oyularak yapılmış yalak; sarnıç; su veya yağ depo etmekte kullanılır (Gemalmaz, 1995: 207). Araştırma yöresinde hayvanları sulamada ve bazı yıkama işlerinde kullanıldığı görölmeğtedir.

³² Buğdayın kurutulmasının yeterliliğı, yaşlılar tarafından el ve dişle kontrol edilir. Çünkü çok veya az kuruması unun kalitesini direkt etkilemektedir.

³³ Değirmen kelimesinin Erzurum’un bazı yörelerinde *tekermen* şeklinde telaffuzu görölmeğtedir (Gemalmaz, 1995: 74). Bu telaffuzdan yola çıkarak değirmen kelimesinin

suların donduğu zamana kadar çalışmaya devam eder. Havalar değirmeni çalıştıran suyu donduracak kadar soğursa değirmenler çalışmaya ara verir. (Küçükkuşurlu, 2018: 368).

Kurutulan buğday öküz, at, eşek veya katırlarla değirmenlere öğütölmek üzere götürölür ve un haline getirilir. Hanedeki unun bir sonraki harman zamanına kadar tükenmemesi az rastlanan durumdur. Birçok hanenin unu harman gelmeden, yaz aylarında dahi tükenir³⁴. Bundan dolayı köylüler haklı olarak acelecidirler; ilk harmanda ortaya çıkan buğday hemen değirmene götürölüp öğütölür. “Bu az buğdayın öğütölmesine kerata denir” (Aras ve Sönmez, 2009: 85).

Erzurum’un bazı bölgelerinde değirmencilik Malakanlar tarafından yapölsa da (Türkdoğan, 2013: 323) bu araştırmanın yapıldığı bölgede değirmencilöğin köy içerisinde bir aile tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Yörede bir hanenin değirmen işlerinden, tamamen erkek sorumludur. Çuvalların kağnyaya veya hayvanlara yüklenmesi, indirilmesi, değirmende istiflenmesi, öğütme sırası gelince değirmende değirmencinin verdiği işlerin yapılması erkekler tarafından gerçekleştirilir. Değirmen işlerinde çalışacak erkek üyesi olmayan hanelerde dahi bu işler kadınlar tarafından değil hanenin akraba ve komşu erkekleri tarafından yapılır (K1, K8, K9, K10).

Buğdayın taşınması sırasında fazlaca çuvala ihtiyaç duyulur. Çuval bazen kadınlar tarafından yapölsa da genelde dışardan satın alınır. Özellikle keçi kılından yapılan çuvallar dayanıklı olduğundan çok tercih edilir.

---

teker kelimesi ile bağının olduğu söylenebilir. Değirmen taşının büyük, ağır ve yuvarlak olması *teker* ve *man* kelimelerinin birleşmesi ile oluşan kelime yapısına uymaktadır. Bir şeyin büyüğünü anlatmak için *man* kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir (Şahin, 2015). Tekerin en büyüğü anlamında değirmen (tekermen) denilmiş olabilir.

³⁴ Tarlaların verimlilikleri dönem dönem değişmektedir. Dönümlerin sap ve buğday hesabını yapmak oldukça zordur. Bir hanenin yaklaşık 60-120 dönüm tarlası bulunmaktadır. 60 dönümlük tarla olduğu varsayölsa bunun yaklaşık üçte biri nadasa bırakıldığından elinde 40 dönüm tarla kalmaktadır. 40 dönüm tarlanın 5 dönüme yakın yeri bostan (patates, soğan, fasulye, mısır vb.), 15 dönüme yakın otlak olarak ayrölsa geriye 20 dönüm tarla kalmaktadır. 20 dönüm tarladan genelde 30 çuvala yakın tahıl elde edilmektedir. Bu otuz çuvalın yarısını hayvanların yemi için değerlendirildiği düşünölürse geriye 15 çuval tahıl kalmaktadır. 15 çuval buğdayın 3 çuvalı tohumluk olarak ayırt edilince geriye 12 çuval kalmaktadır. Değirmende öğütölünce 12 çuvaldan takriben bir çuvalı değirmenci hakkı olarak verilmektedir. Bir çuvala yakını da kepek olarak ayrölmaktadır. Bir yılda 10 çuval un 5 kişinin ihtiyacını ucu ucuna karşılamaktadır. Hanedeki her bir kişi için yıllık yaklaşık iki çuval un hesaplanmaktadır. Bu da kilogram olarak 100-130 kg’a denk gelmektedir. Ekmek katığı az olanlarda ekmek tüketimi fazlayken, katığı çok olanlarda ekmek tüketimi azdır. Katık olarak genelde hayvansal ürünler ve sebzeler kullanılmaktadır.

Hanenin nüfusuna göre tahıl ayarlanmaktadır. Hanenin nüfusu on kişi ise en az 20 çuval un gerekmektedir. İnsanlar için ekilen buğday tahılı yeterli gelmez ise hayvanlar için ekilen çavdar ve arpa insanlar tarafından tüketilmek üzere un yapılmaktadır. Hayvanların yem açığı ise yem satın alınarak, ağaç dallarını hayvan yiyeceğı olarak kullanarak, dağlardan çadır toplayarak, geven kökü çıkararak karşılanmaktadır. Hayvanların yiyecek stokunda aşırı azalma olduğunda hayvanlar satölsük veya kesölerek elden çıkarılmaktadır. Yiyecek stokuna az ihtiyaç duyan küçükbaş hayvanlar çok tercih edilmektedir.

Değirmenin inşası, arkların açılması ve değirmenin bazı önemli bileşenleri erkekler tarafından yapılır. Değirmende kullanılan çark, oluk ve değirmen taşının yapımı uzmanlık gerektirmektedir. Bunların yapımı için çoğunlukla dışardan yardım alınır.

Ekmek Pişirilmesi

“Ekmek pişirmeye bağlı ritüellerin, bazı küçük farklılıklarla birlikte, Türk toplumlarında neredeyse aynı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her bölgenin kendine has ekmek çeşitleri ve ekmek pişirme yöntemleri” de bulunur (Aliyeva, 2021: 229).

Araştırma bölgesinde hamur yapmak ve ekmek pişirmek sürekli yapılan iştir. En geç haftada bir, her hanede ekmek pişirilir. Aciliyete ve arzuya göre pişirme çeşitleri ve yöntemleri farklılaşır. Hemen yapılması gerektiğinde saçta, ocakta ya da sobanın fırınında pişirilir. Zaman yeterli ise tandır kullanılır. Zamanın daha uygun olduğu kış aylarında ise fırınlar tercih edilir³⁵ (K4, K7, K10).

Ekmek çeşitleri olarak genelde sac ekmeği, lavaş, yufka, peksimet, uzun ekmek, gilik ekmek, düze ekmek, kor kete vb. yapılmaktadır.

Bazı durumlarda ekmekler uzun süreler yetecek sayıda pişirilir. İhtiyaç duyuldukça pişirilen ekmekler ıslatılarak yenilir. Bunun sebebi ısdan, zamandan ve emekten tasarruf etmektir. Çünkü her hamur yoğurma ve pişirme işlemi bir kişinin en az yarım gününü almaktadır. Yarım gün çalışıp bir hafta sonra tekrar yarım gün çalışmak zorunda kalmaktadır. İki ayda tüketilecek ekmeği imece usulü ile bir günde pişirip sonraki süreçte zamanını daha verimli şekilde kullanabilir ya da boş zaman olarak değerlendirebilir. Aynı zamanda “imece usulü ile yapılan yiyecek hazırlıkları ve yemek yeme ortamları kadınların toplumsallaşabilecekleri sosyal bir ortam oluşturmaktadır” (Dinç, 2021; Tezcan: 2000). Özellikle kışın çok kar yağdığı sırada ulaşım ve ısınma sıkıntısı olan bölgelerde uzun süreli yetecek ekmek pişirme daha sık görülebilir (K4, K7, K10).

Araştırmanın yapıldığı yörede, birçok hanenin tandırı bulunmaktadır. Otuz haneli bir köyde yaklaşık yedi tane tandır bulunur. Tandırı ısıtmanın maliyetinden dolayı yanan (aktif) tandırlardan sıra alınır. Isıtma maliyetinden dolayı, kendi tandırı olanlar bile başka tandıra gidip ekmek pişirebilir. Kış aylarında fırınlar tercih edilir. Otuz haneli köyde iki ya da üç fırın bulunur. Fırının ısınma maliyeti yüksektir ve tek başına iş yapmaya uygun değildir. Fırın ekmekleri daha çabuk bayatlamasına karşın yumuşak olmasından dolayı ailenin yaşlı üyeleri tarafından çok tercih edilir (K2, K3, K4, K7, K10).

---

³⁵ Tandır, fırın, mandıra (süt damı), harman vb. yerler yer bakımından özel mülkiyete tabi olsa da kullanım bakımından kamusaldır. Herkese açıktır. Kira vb. kullanım hakkı alınmaz. Ancak ekmek pişirenler, tandır ve fırına gelen her kişiye taze ekmek verir. Hatta kapıya gelen köpek ve kediler bile boş çevrilmez.

Hamur yoğurma ve ekmek pişirme kadınların en önemli işlerinin başında gelir. Bu işe erkekler çok az müdahil olurlar. Odunun getirilmesi ve ateşin yakılmasında bazen görev alabilirler. Ama genel gözleme göre bu işleri çok nadir yaptıkları söylenebilir.

Unun depolandığı ambar, hamurun yoğrulduğu tekne, pişirme sırasında topağın (künt) açılması için kullanılan sofra (peşgon), ve hepsinden önemlisi tandırın, fırının ve ocağın yapımı erkek tarafından gerçekleştirilir. Eğiştir, hatirçek, saç, soba vb. aletler demir ise dışardan, ağaç ise hanedeki erkekler tarafından yapılır. Pişirme sırasında çok kullanılan rapata³⁶ kadınlar tarafından yapılır.

Ekmekğin Üretim Sürecinde Karşılaşılan Engeller ve Önlemleri

Köylüler buğdayın ekmek olma sürecinde bazı zorluklarla ve engellerle karşılaşır, bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Dolu, sel ve samyeli hastalığı³⁷ gibi doğal afetler ve sıkıntılar.
- Evcil ve yabani hayvanların verdikleri zayıt.
- Kuraklık,
- Veriminin az olması,
- Sürekli yağış,

Dolu, sel, samyeli hastalığı, hayvanların ürünleri zayi etmesi beklenen durumlardandır. Köylüler, neredeyse her yıl bu sorunlardan en az birisi ile karşı karşıya kalırlar. Bu olumsuzluklardan en az etkilenmek için bulunan çözüm yollarından birisi farklı bölgelerde tarla sahibi olmaktır. Yörede, bir haneye ait yekpare olarak on dönümden fazla tarla bulmak oldukça zordur. Hanelerin tarlaları farklı bölgelere dağılmıştır. Örneğin toplam elli dönüm arazisi olan birisinin neredeyse on ayrı yerde tarlası bulunmaktadır. Tarlaların farklı yerlere dağılması -yumurtaları aynı sepete konulması- tabiriyle yukarıda beliren riskleri azaltırken haliyle iş yükünü artırmaktadır. Arazinin tek yerde olup hasılatın tümünün kaybedilme riskine karşın iş yükünü artırması köylüler tarafından tercih edilmektedir. Çünkü bu sayede hiç ürün alamama riski sifıra yaklaşmaktadır.

Köylülerin korktukları bir diğer sorun kuraklıktır. Bu soruna karşı köylüler bazı sulu arazilere buğday ekmektedir. Sulu (sulama yapılabilen) arazilerde buğday özellikle bostanların (patates, fasulye vb. ekili tarla) dinlendirilmesi için ekilmektedir. Mesela bir yıl patates ekilen tarlaya ertesi yıl buğday veya başka tahıl tohumu ekilir. Bu, hem tahılın hem de patatesin verimini artırır. Kuraklık durumunda sulu araziye buğday ekimi yapıldığı için kuraklıktan az etkilenmiş olur.

³⁶ *Rapata*: Tandırda ekmek pişirme sırasında, ekmekğin hamurunu tandıra yapıştırmak için kullanılan alet (Çelik, 2008: 210).

³⁷ Çölden esen çok etkili sıcak ve kuru rüzgâr. Bitkiler üzerinde olumsuz tesiri bulunmaktadır.

Yörede gözlemlenen bir diğer olay, daha fazla rekolte alınabilmesi için mevcut tohumların yöredeki yüksek verimli tohumlarla değiştirilmesidir. Bunun için aile üyeleri yaz boyunca en verimli buğday tarlalarını takip ederler. Güz döneminde verimli olan tarlaların tanelerinden, gelecek dönem tohum olarak kullanmak üzere kendilerine tahıl karşılığında verilmesini isterler.

Uzun dönemli yağışlar buğdayın hasadını epeyce zorlaştırmaktadır. Hem ekinin olgunlaşması hem de tanenin kolayca saptan ayrılması için özellikle harman aylarında yağış, istenen bir durum değildir. Yağışın bol ve sürekli olduğu dönemlerde ekin yeşil kalır ve harman sezonuna yetişemez. Çünkü yeşil kalan ekin tane vermez. Zamansız yağışların bir başka olumsuz tarafı taneleri başaktan ayırmasını zorlaştırmasıdır. Bazen taneleri ayıramadan taneler ekin içinde filizlenir ve içleri boşalır. Bu durum için “bitti” denilir. Bitmenin hem yeşermek hem de tükenmek anlamında kullanılması bu durumdan kaynaklıdır.

Geleneksel dönemde uzun süreli yağışlardan kaynaklanan kıtlıktan çok korkulmaktadır. Bu durum bir tarafla insanların kışlık yiyecek depolamasına olanak tanımazken diğer yandan hayvanların kışlık yiyeceklerini de tehlike altına sokmaktadır. Bundan kurtulmak için genelde harman döneminde çok hızlı hareket edilir. Tarladan getirilen sapların kuru kalmasını sağlamak için harmanın kenarına örtülü yerler (kaldavar ve merak) inşa edilmektedir.

Sonuç

Tohum olarak evden çıkan buğday, dönemin sonunda ekmeğin hammaddesi olan un olarak geri döner. Bu çalışmada Erzurum iline bağlı Oltu ilçesinin bir bölgesinde ekmeğin hikâyesi toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü merkeze alınarak ele alınmaya çalışılmıştır.

İş bölümü toplumsal yaşamın ana unsurlarından birisidir. İş bölümü işin ve işçinin boşta kalmasını önleyerek, işlerin verimli bir şekilde yapılmasını sağlamakta ve karışıklıkları gidermektedir. İşbölümünün bir başka katkısı insanları belirli işlerde uzmanlaştırması ve bu sayede işin daha hızlı, verimli ve etkili yapılmasını sağlamasıdır.

Geleneksel Türk toplum yapısı incelendiğinde ailenin temel ihtiyaçlarını karşılama görevinin erkeğe, bu ürünleri aile bireylerine sunma işinin ise kadına verildiği (veya kadının üstlendiği) görülmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise hane dışı işler daha çok erkeğe, hane içi işler ise daha çok kadına verilmiştir. İş bölümünde kadının belirleyici olduğu düşünülmektedir. İki uçlu bir denge çubuğunda erkeğin ağırlığı tarlada ve hayvan bakımında görülürken, kadının ağırlığı ocakta ve sofrada görülmektedir.

Araştırma yöresinde toplumsal cinsiyete bağlı iş bölümünün dışına çıkıldığı nadiren görülür. Bu durum mecburiyet halinde ve geçici olarak yapılmaktadır. Yemek, çocuk bakımı gibi işler kadın işi olmasına rağmen

kadının yokluğunda erkekler tarafından geçici olarak yapılabilirken; erkeğin yokluğunda kadınlar da ot biçebilmekte, ağır taşıma yapabilmekte ve çobanlık gibi işleri üstlenebilmektedirler.

Erkekler erkeğe ait işi, kadınlar ise kadına ait işleri yapmaktadır. Böylece her iki taraf diğerine kendi işini yaptırılmayarak bir denge sağlanmış olmaktadır. Başkasına iş yaptırma bakımından kadınların ve erkeklerin mücadelesi kendi hemcinsleri arasında olmaktadır. Bu durum çalışma alanlarında gözlemlenmektedir.

Araştırma yöresinde tespit edilen toplumsal cinsiyete bağlı iş bölümünde kadınlara yönelik pozitif ayrımlardan bahsedilebilir. Çünkü en ağır işlerden hayvan çalıştırma ve yük taşıma işleri erkekler tarafından yapılmaktadır. Bunun karşılığında kadınların daha hafif işler yaptığı görülmektedir.

Neticede, ekmeğin üretilmesinde kadın ve erkeğin ikisi de çalışır. Kadın-erkek iş bölümlerinin çoğu istek ve arzulara göre değil ihtiyaçlara göre düzenlendiği görülmektedir. İş bölümünde zorunluluk esastır. Cinsiyet bakımından belirlenen iş bölümü yaş farklılıkları ile belirgin şekilde detaylandırıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aliyeva, N. (2021). Nahcivan bölgesinde ekmek pişirme kültürü ve terminolojisi. *Milli Folklor*, S. 129, 229-238.
- Aras, M. S. - Sönmez, A. Y. (2009). *Erzurum'da ziraat kültürü: Mahalli ziraat terimleri*. İstanbul: Dergah.
- Aşkın, E. (2010). Olba Bölgesi'ndeki harman yerleri. *OLBA XVIII Mersin Üniversitesi Kılıkia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM)*, 241-266.
- Bates, D. G. (2013). *21. yüzyılda kültürel antropoloji insanın doğadaki yeri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Berkay, F. (2009). *Tarih ve toplum: Köy ve kent*. İstanbul: Ekin.
- Candan E. - Özalp Günel S. (2013). Tarımda kadın emeği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, S. 93-101.Çapar, M. (2019). Toplumsal cinsiyet ve işbölümü. *Eğitim Bilim Toplum*, 56-74.
- Çelik, M. (2008). *Erzurum kitabı*. İstanbul: Dergah.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve toprak*. İstanbul: İletişim.
- Dinç, M. (2021). Halk bilgisinin beslenme ve mutfak kültürüne dönük temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, (Ed. M. Aça), 287-314, Ankara: Nobel.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. 2. b., Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eserpek, A. (1977). Türk köy ailesinde işbölümüne ilişkin yapısal değişimler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 136-152.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları: İnceleme, metinler, sözlük ve dizinler*. C. III, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gül, B. (2016). Eski Türkçe tarıyıcı (tarımcı, ekinci) adı üzerine. *Türkbilig*, S. 32, 85-96.

- Konig, R. (1968). İş bölümü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 173-183.
- Küçükkuşurlu, M. (2018). *Erzurum çarşı pazar: Eski Erzurum çarşıları ve üretim mekanları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Reyhanoğlu, G. - Yavuz, M. (2020). İşlevsel bakış açısıyla Kilis'te dam kültürü. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 1118-1140.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Sepetçioğlu, T. E. (2017). *Etno tarih: Üç köy*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şahin, İ. (2015). Türk dilinde renk Adı +mAn sistemi ve {mAn} ekinin kökenine dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 45-68.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 101-116.
- Tezcan, M. (2000). *Türk yemek antropolojisi yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. C. I (I), Ankara: Simurg.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. C. II. OAW.
- Türkdoğan, O. (2013). *Türkiye'nin etnik yapısı: Sosyolojik bir analiz*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ünal, M. A. (2007). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Ankara: Fakülte Kitabevi.

Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişinin Kodu	Adı Soyadı	Doğum Tarihi	Doğduğu ve Belirli Süre Yaşadığı Köy	Yaşadığı Yer	Görüşme Tarihi
K1	İ. Macit	1941	İğdeli Köyü	Erzurum	07.2018
K2	R. Mansur	1938	İnanmış Köyü	Oltu	08.2019
K3	H. Bektaş	1940	Başaklı Köyü	Oltu	08.2017
K4	M. Ağırman	1942	İğdeli Köyü	Erzurum	07.2018
K5	E. Macit	1945	İnci Köyü	Erzurum	07.2018
K6	M. Aydın	1937	Tutmaç Köyü	Tutmaç	08.2019
K7	F. Acar	1950	İnanmış Köyü	Rotterdam	07.2018
K8	M. Mutlu	1957	Başbağlar Köyü	Erzurum	08.2019
K9	S. Şimşek	1967	Çamlıbel Köyü	Oltu	06.2016
K10	N. Turgut	1959	Başaklı Köyü	Başaklı	08.2017

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Çalışmada yer verilen 2019 yılı ve öncesinde gerçekleştirildiği için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır. / Since the study was conducted in 2019 and before, ethics committee approval is not required.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.